

BOTANIST AND ENTOMOLOGIST – KH.KH. STEVEN

M. V. Krut'

*Institute of Plant Protection, NAAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine
e-mail: plant_prot@ukr.net*

Khristian Khristianovich Steven is a founder and first director of the Nikitsky Botanical Garden, a general inspector of sericulture and agriculture of South Russia (1826–1851). He was a known researcher of nature of XIX century, botanist, entomologist and horticulturist. On constant inspector tours he investigated the experience of sericulture, viticulture and horticulture, gathered collections of insects, herbariums. In 1808 he created a silk-mill near Bendery. In 1820–1821 Steven visited leading scientific and horticultural centres of Europe: he has been to Austria, Germany, Switzerland, France, Greece, Italy and Turkey. He took large collections of insects and plants out there. One collection of insects was destined for Moscow University, and another thing was by Ministry of State Property for agricultural school. The scientific heritage of Khristian Khristianovich Steven in the sphere of entomology consists of 11 published works, which are of faunistic character. He made an inventory of new insects too, in particular goldfish beetles. It has been indicated the possibilities of coating with putty of the vine's lower part near ground to protect of it from grape scrub (*Otiorhynchus asphaltnus* Germ.). This putty was applied against other larvae of pest insects.

БОТАНИК І ЕНТОМОЛОГ – Х.Х. СТЕВЕН

М.В. Круть

*Інститут захисту рослин Національної академії аграрних наук України, Київ, Україна,
e-mail: plant_prot@ukr.net*

Християн Християнович Стевен – засновник і перший директор Нікітського ботанічного саду, головний інспектор шовківництва та сільського господарства півдня Росії (1826–1851). Відомий природодослідник XIX століття, ботанік, ентомолог, садівник. У постійних інспекторських поїздках він досліджував досвід шовківництва, виноградарства й садівництва, збирав колекції комах, гербарій. В 1808 р. поблизу Бендер створив шовкопрядильну фабрику. В 1820–1821 рр. відвідав провідні наукові та садівничі центри Європи: побував в Австрії, Німеччині, Швейцарії, Франції, Греції, Італії й Туреччині. Він привіз із собою великі колекції комах та рослин. Одна колекція комах Х.Х. Стевена була призначена Московському університету, а друга придбана Міністерством Державного Майна для землеробського училища. Наукові надбання Х.Х. Стевена в галузі ентомології – це 11 опублікованих праць, які мають фауністичний характер. Він описав також нові види комах, зокрема жуків-златок. Ним вказано на можливість в захисному відношенні проти виноградного скосяря обмазування нижньої частини виноградного куща поблизу землі мазью, яка застосовувалася проти личинок інших шкідливих комах.

Ботаник и энтомолог – Х.Х. Стевен

М.В. Круть

Христиан Христианович Стевен – основатель и первый директор Никитского ботанического сада, главный инспектор шелководства и сельского хозяйства юга России (1826–1851). Известный исследователь природы XIX века, ботаник, энтомолог, садовод. В постоянных инспекторских поездках он исследовал опыт шелководства, виноградарства и садоводства, собирал коллекции насекомых, гербарий. В 1808 г. вблизи Бендер создал шелкопрядильную фабрику. В 1820–1821 гг. Х.Х. Стевен посетил ведущие научные и садоводческие центры Европы: побывал в Австрии, Германии, Швейцарии, Франции, Греции, Италии и Турции. Он привез с собой большие коллекции насекомых и растений. Одна коллекция насекомых Х.Х. Стевена была предназначена для Московского университета, а другая приобретена Министерством Государственного Имущества для земледельческого училища. Научное наследие Х.Х. Стевена в области энтомологии – это 11 опубликованных трудов, которые имеют фаунистический характер. Он описал также новые виды насекомых, в частности жуков-златок. Им указано на возможности в защитном отношении против виноградного скосяря обмазывание нижней части виноградного куста вблизи земли мазью, которая применялась против других личинок вредных насекомых.

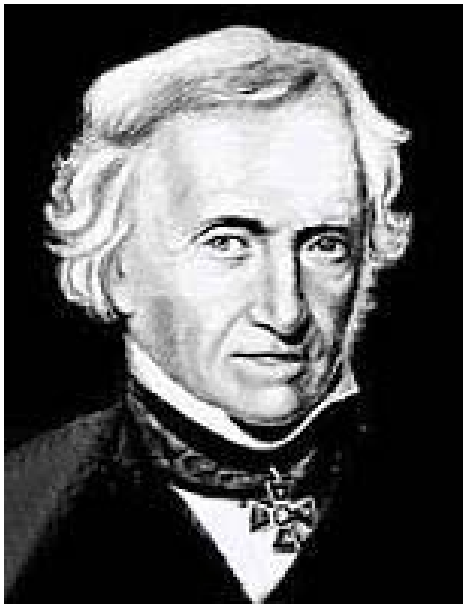

Рис. 1. Християн Християнович
Стевен

Християн Християнович Стевен — засновник і перший директор Нікітського ботанічного саду (рис. 1), головний інспектор шовківництва та сільського господарства півдня Росії (1826–1851), тобто значної частини території нинішньої України. Він знаний, як відомий природодослідник XIX століття, ботанік, ентомолог, садівник, доктор медицини й філософії; почесний член Імператорської Академії наук і всіх російських університетів, член Шведської Академії наук, почесний член 22 учених товариств у Росії та Європі; кавалер орденів Святої Анни 2-го ступеня з імператорською короною та Святого Володимира 3-го ступеня, Великої золотої медалі Міністерства Державного Майна.

Народився Християн Християнович 19 (30) січня 1781 року в м. Хаміна (в Фінляндії на кордоні з Росією). Його батько Християн Даніель Стевен служив інспектором митниці. Початкову освіту Християн отримав у сім'ї та місцевій школі. В сім'ї розмовляли на

шведській мові, але знали німецьку, фінську й російську. Згодом Християн вивчив ще латинь, французьку й татарську мову і знав декілька кавказьких наріч. Одинадцятирічним почав учитись в університеті м. Або (нині м. Турку), де вивчав стародавні мови й медицину. Він також ознайомився з гербаризацією рослин, яка викликала в нього серйозний інтерес до ботаніки. В 1795 р. Християн вступив до лікарського училища м. Петербурга, а через 2 роки продовжив освіту в Німеччині в Йенському університеті. В жовтні 1799 р. він закінчив Петербурзьку медико-хірургічну академію, після чого був призначений на роботу в сухопутний шпиталь.

Знайомство Х.Х. Стевена з відомим російським ботаніком, головним інспектором шовківництва півдня Росії й Кавказу Маршалом Біберштейном назавжди перервало його медичну практику. Враховуючи палке захоплення 19-річного юнака ботанікою й ентомологією, його широку освіченість та сильний енергійний характер, М. Біберштейн запросив Християна на посаду свого помічника. З квітня 1800 р. Х.Х. Стевен став виконувати свої обов'язки помічника головного інспектора шовківництва півдня Росії й Кавказу та виїхав з своїм начальником із Москви по Волзі й Тереку на Кавказ, у м. Кізляр. Відтоді почалася його невтомна наукова й інспекторська діяльність, яка охоплювала величезні простори — від Дніпра до Волги й Каспію, Кавказ і з 1807 р. — Крим. У постійних інспекторських поїздках він досліджував досвід шовківництва, виноградарства й садівництва, збирав колекції комах, гербарій, досліджував на Кавказі нарзанні й сірчані джерела, провадив етнографічні спостереження й давав докладні описи природи в щоденнику. Стевен особисто брав участь у закладанні нових насаджень шовковиці й винограду, організував у 1807 р. в Кізлярі школу садівництва, в 1808 р. поблизу м. Бендери створив шовкопрядильну фабрику. В зимовий період він обробляв зібрані матеріали, писав наукові статті й звіти, описував нові для науки види рослин та комах, розшифровував дорожні нотатки. Так, за перше десятиліття своєї наукової й практичної діяльності Х.Х. Стевен став відомим ботаніком та ентомологом у науковому світі Росії та Європи, його високо цінували державні діячі на півдні Росії і в Петербурзі (Steven // Wikipedia; Steven // Krymology; Golubeva, 1997).

Восени 1806 р. Стевен вперше з Кізляра виїхав до Криму. Швидко освоєння нових російських земель у Криму й на Кавказі вимагало залучення великих партій садівного матеріалу, тому виникла необхідність створення державного економічного саду на Південному

березі Криму. Так, 13 лютого 1812 року Імператор Олександр I видає Наказ про створення казенного економо-ботанічного саду під селом Нікітою. Організація саду й директорство були доручені Х.Х. Стевену із зберіганням його попередніх посадових обов'язків, що цілком відповідало його попередній діяльності вченого та організатора розвитку нових для Росії галузей сільського господарства.

За перше десятиліття роботи Х.Х. Стевена директором саду, було залучено й висаджено понад 450 видів деревних декоративних порід із країн Середземномор'я, субтропиків Північної Америки й Східної Азії. Колекція роз нараховувала 62 види й 280 сортів, отриманих із кращих розсадників Люксембургу, Німеччини, Франції. Ефіроолійні рослини були представлені 340 видами й формами. До 1815 р. були побудовані оранжереї й теплиці, в яких вирощувалися рідкі тропічні рослини – азалії, духмяні камелії, диковинні орхідеї, пальми та інші. У відкритому ґрунті росли кращі європейські сорти тюльпанів, нарцисів, гіацинтів, лілії, канни, фуксії, гвоздики, левкої, петунії тощо. Крім того, в 1917 р. був закладений перший помологічний сад із 484 сортів, а також створена найбільша ампелографічна колекція 49 сортів винограду.

Нині жива колекція Нікітського ботанічного саду налічує понад 30 тис. видів, гібридів і сортів рослин практично всіх країн світу.

Організація всіх галузей південного плідівництва та загального рослинництва за Х.Х. Стевена була настільки обґрунтованою, що на базі його колекцій у майбутньому виникли самостійні наукові, дослідні та навчальні установи: Інститут виноградарства й виноробства «Магарач», Інститут ефіроолійних культур, дослідні станції лікарських, овоче-баштанних рослин, тютюнництва, сільськогосподарський технікум.

В травні 1818 р. сад відвідав Його Імператорська Велич Імператор Олександр I. Х.Х. Стевен представив імператору план саду та записку про його стан, а також клопотання про надання дозволу Нікітському саду іменуватись «Імператорським». Відтоді сад отримав назву «Імператорський Нікітський ботанічний сад» (Golubeva, 1997).

В 1820–1821 рр. Стевен відвідав провідні наукові та садівничі центри Європи: побував в Австрії, Німеччині, Швейцарії, Франції, Греції, Італії й Туреччині. Його особисті знайомства й зустрічі свідчили про широке коло наукових інтересів, але перевагу він віддавав ботаніці, ентомології та садівництву. Ця ділова поїздка значно зміцнила зв'язки Нікітського ботанічного саду з іншими установами та активізувала надходження нового садивного матеріалу в наступні роки. До того ж, вчений привіз із собою з Європи великі колекції комах та рослин, оскільки всюди, де тільки були можливості, він займався колекціонуванням улюблених ним творів природи (Steven // Biografija; Stankov, 1940).

Після смерті Біберштейна в 1826 р. Х.Х. Стевен був призначений інспектором шовківництва півдня Росії й Кавказу. Директорство в Нікітському ботанічному саду він передав досвідченому садівнику з Прибалтики Миколі Андрійовичу Гартвису та переїхав для постійного проживання в Сімферополь. Інтерес же до саду й подальшому його розвитку Стевен зберіг на довгі роки. З 1841 р., і так впродовж 10 років, він обіймав посаду головного інспектора всього сільського господарства півдня Росії.

З 1850-х років здоров'я Х.Х. Стевена значно погіршилося, багато бід пережив він і в сімейному житті. Та, не зважаючи на ці негаразди, вчений продовжував жити науковими інтересами. В 1855-1857 рр. у п'яти випусках Бюлетеня Московського Імператорського товариства дослідників природи була публікувана його головна наукова праця «Перечень растений дикорастущих на Крымском полуострове». Це був перший найбільш повний список кримської флори, який включає 1654 види, для багатьох із яких був даний докладний морфологічний та еколого-біологічний описи із даними про поширення в Криму. На честь Стевена названо 25 видів рослин Криму й Кавказу: клен стевена, вечірниця стевена, сонццевіт стевена, орхідея стевеніелла сатиropодібна, борщовик стевена та інші.

Свій багатющий гербарій Христян Христянович у 1860 р. подарував Гельсінгфорському університету (м. Гельсінкі). Цей гербарій був багатим на типові матеріали славнозвісних учених XVIII–XIX століть — Адамса, Габлиця, Палласа, Біберштейна, Бессера, Фішера, Шовиця, Мейера, Гогенакера, Ледебура та ін. В ньому було 2,5 тис. видів рослин і 23 тис. гербарних аркушів.

Одну свою колекцію комах Х.Х. Стевен призначив Московському університету за 12 тис. рублів, вклавши ці гроші на рахунок цього ж закладу, щоб на відсотки з них видавалися дві стипендії для студентів природничого факультету, які проявили здібності до наукових досліджень. Друга, ще більш значна, колекція була придбана Міністерством Державного Майна для землеробського училища (Golubeva, 1997; Stankov, 1940).

Впродовж майже 60-річної наукової діяльності вчений надрукував величезну кількість цінних праць із ботаніки, ентомології, шовківництва, виноробства й інших галузей сільського господарства. З них найважливіші в науковому відношенні містяться у виданнях Московського товариства дослідників природи.

Наукові надбання Х.Х. Стевена в галузі ентомології — це 11 опублікованих праць, які в основі мають фауністичний характер. Про багату ерудицію вченого свідчать описи нових видів комах, зокрема жуків-златок. Наводячи короткі відомості про біологію виноградного скосаря, він відмітив, що комаха ця не літає, а засоби захисту від неї відсутні. Тому вказував на можливість, в захисному відношенні проти скосаря, обмазування нижньої частини виноградного куща поблизу землі маззю, яка застосовувалася проти личинок інших шкідливих комах. Заснований ним Нікітський ботанічний сад впродовж тривалого часу був єдиним джерелом інформації з питань боротьби з шкідниками та хворобами винограду, тютюну, плодкових, декоративних культур і навіть пшениці на півдні Росії. В ті часи спеціалістів із захисту рослин не було, і дослідження в цій галузі провадили агрономи і вчені — Х.Х. Стевен, М. Гартвис, В.А. Скробішевський, А.П. Сербуленко, В.В. Пашкевич, Н.Є. Цабель, А.Є. Саломон, А.І. Базаров та ін. Тільки в 1920 р. в Державному Нікітському ботанічному саду був створений відділ ентомології і фітопатології, в якому розпочалися планомірні систематичні дослідження із захисту рослин (Livshits, Petrushova, 1983).

Христян Христянович Стевен помер 18 (30) квітня 1863 року.

Визначаючи видатні заслуги Х.Х. Стевена перед вітчизняною наукою й практикою виробництва, в 1977 р. на території Нікітського ботанічного саду йому було встановлено мармурове погруддя (рис. 2).

Рис. 2. Мармурове погруддя Х.Х. Стевена у Нікітському ботанічному саду.

Наукові праці Х.Х. Стевена з ентомології:

1. Description de dix insectes de la Russie meridionale ("Mem. de la Soc. Imper. des Natur. de Moscou", 1806, T. I, 118–130).
2. Decas coleopterorum Rossiae meridionalis nondum descriptorum ("Mem. de la Soc. Imper. des Natur. de Moscou", 1806, T. I, 155–167).
3. Description de quelques insectes du Caucase et de la Russie meridionale (ib., 1809, T. II, 31–42).
4. Notice sur quelques insectes de la collection de C. Steven (Bull. de la Soc. Impér. des Natur. de Moscou, 1829, № 1, 284–288).
5. Museum historiae naturalis universitatis Caesareae Mosquensis (Москва, 1829, ч. II Описание коллекции насекомых Стевена).
6. Tentyriae et Opera collectionis Stevenianae nunc in Museo Universitatis Mosquensis (Nouv. Mém. de la Soc. Natur. de Moscou, т. I (VII), 1829, 81–100).
7. Description de l'Elater Parreyssii et de quelques nouveaux Buprestes (ib., т. II (VIII), 1832, 79–94 и "Bull", 1830, № 2, 153–172).
8. О насекомых вредных для винограда ("Земледельческая Газета", 1834, № 17).
9. Замечания о шелководстве ("Земледельческая Газета", 1841, № 96).
10. Опыты над д'Арсетовым нагревательным аппаратом для шелководства («Журнал мин. гос. имущ.», 1843, VII, отд. IV, 45).
11. Наставление о шелководстве (СПб. , 1848, № 8, 2-ое изд.).

Література

- Steven, Khristian Khristianovich [online] Available at: <http://biografija.ru/biogrtaphy/steven-khristian-khristianovich.htm>.
- Steven, Khristian Khristianovich [online] Available at: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (in Russian: Стевен_Христиан_Христианович).
- Steven, Khristian Khristianovich [online] Available at: <http://krymology.info/index.php/> (in Russian: Стевен_Христиан_Христианович).
- Golubeva, I.V., 1997. Founder and first director of the Nikitsky Botanical Garden Khristian Khristianovich Steven: Short biogrtaphy. Simferopol: 1–16 (In Russian: Голубева, И.В. Основатель Никитского ботанического сада Христиан Христианович Стевен: Краткое жизнеописание).
- Livshits, I.Z. and Petrushova, N.I., 1983. The general entomologist and botanist of Russia. Plant Protection, 12: 58–59 (In Russian: Лившиц, И.З. и Петрушова, Н.И. Главный энтомолог и ботаник России).
- Stankov S.S., 1940. Khristian Khristianovich Steven (1781–1863). Moscow: 1–47 (In Russian: Станков, С.С. Христиан Христианович Стевен (1781–1863)).

Получена 14.05.2019

Подписана в печать 27.05.2019

Received 14.05.2019

Accepted 27.05.2019